

Іван Бідзюра

**ПОЛІТОЛОГІЧНІ РОЗДУМИ У КОНТЕКСТІ ТРІАДИ
«ПАРЛАМЕНТАРИЗМ — ГРОМАДЯНСЬКЕ
СУСПІЛЬСТВО — ПРАВОВА ДЕРЖАВА»**

У контексті концепції атомізованого суспільства і суспільного ризику (З. Бауман і У. Бек) відкрystalізовано тенденції соціально-політичного розвитку України, пов'язані з визначенням повноважень політичного центру країни як відправних і визначальних щодо продовження процесу соціальних змін та, зокрема, реанімації реформи місцевого самоврядування в Україні.

Україна усе ще переживає період глибоких соціальних змін, які супроводжуються (особливо в контексті виборчих перегонів), популістськими «вибухами», розчаруваннями, соціальною апатією, зростанням соціальної напруги тощо. Для осягнення сутності змін, що відбуваються у глобалізованому світі, окремих сучасних країнах чи їх союзів, необхідні адекватні парадигми дослідження, технології та моделі, які б подолали фрагментарність політологічних розвідок, уможливили б вихід на концептуально обґрунтовані соціальні проекти та у системний вимір осягнення всієї складності, неоднозначності, суперечливості буття людини в Україні. За роки незалежності в Україні відбулося чимало подій, які задовільним чином не пояснюються жодною з відомих теоретичних моделей. Залишаються без відповіді багато питань щодо сутності, темпів, спрямованості, перспектив розвитку українського суспільства.

Проблемна ситуація полягає у загостренні соціального запиту на створення цілісної концепції (моделі) трансформації українського суспільства, яка передбачала б розробку й задовільний варіант відповіді на запитання про сутність, шляхи та перспективи формування в Україні громадянського суспільства і правової держави, взаємовідносин Центру і регіонів. Світова соціально-політична думка здавна вже апробує теоретико-методологічні підходи, сутність яких — в обґрунтуванні взаємовідносин держави і громадянського суспільства як самодостатніх партнерів, а не антиподів (Гегель, Маркс, Еллінек) поза рамками визначення пріоритету держави чи суспільства одної перед іншим.

Цю партнерську парадигму можна розглядати як базову, бо ж вона дозволяє врахувати вітчизняні реалії, наближаючи нас до стандартів цивілізованого життя та інтегруючи країну у західноєвропейський простір.

Зазначений теоретико-методологічний аспект «партнерської» проблеми актуалізується особливостями сучасного глобалізованого світу, станом соціального життя, що в окремих країнах визначені відомим британським соціологом Зігмунтом Бауманом як «індивідуалізовані суспільства». Сутнісні характеристики тих суспільств зумовлюють процеси, що пов'язано: а) з втратою людиною контролю над більшістю значущих соціальних процесів; б) з прогресуючою незахищеністю пересічної людини перед неконтрольованими тенденціями і соціальними змінами; в) з відмовою окремих людських спільнот від «не своїх» перспективних цілей заради досягнення «швидкого суспільного результату», що неминуче призводить до суспільної дезінтеграції. Звідси, за З. Бауманом, основною проблемою суспільства XXI століття постає фрагментація людського існування на фоні стрімкого ускладнення економічного життя, неможливості для окремої людини контролювати власну долю. У підсумку усе це призводить до відмови пересічних людей від довготермінових цілей розвитку, до перегляду ціннісних, морально-етичних орієнтацій, зумовлює соціальну нестабільність.

За зазначених умов людина у будь-якій країні перестає відчувати себе господарем і творцем умов свого існування. В цьому полягає одна з головних причин її дезорієнтованості, обмеженості та безпорадності, а зрештою, — до антигуманності суспільства загалом. Ми долучаємося до такого висновку британського автора: життєві стратегії окремих людей мають підстави складати внутрішньокраїнову опозицію політиці урядів та глобальним неконтрольованим силам на міжнародному рівні¹. Аби запобігти подібній «народній опозиції», слід чіткіше визначитися з повноваженнями гілок влади, «системою стримувань і противаг», забезпечивши їх безконфліктне функціонування, діалог та співпрацю, а на цій підставі рішучіше приступити до реформи системи місцевого самоврядування. У протилежному разі визначення «проблем Центру» як неодмінно пріоритетних і відправних у діяльності країни постійно нагадуватиме про себе, призводитиме до їх «накладання» на регіональну специфіку, формуватиме нові неузгодженості, «клубки нових суперечностей» тощо.

До аналогічних висновків дійшов і відомий німецький філософ і соціолог Ульріх фон Бек. Аналізуючи сучасний світ засобами тріадного понятійно-категорійного виміру «виклики — ризики», «небезпеки — загрози», «страхи — жахи», він охарактеризував сучасне суспільство як «суспільство ризику», яке потребує солідарних, узгоджених дій його членів заради подолання чи хоча б нейтралізації ризиків та небезпек, пов'язаних з його функціонуванням². У зазначеному контексті аналізу проблема формування громадянського суспільства і правової держави у транзитній країні не тільки залишається актуальною, а й набуває глобально-го виміру. Звісно, Україна не є тут винятком.

Руйнація тоталітарних режимів у экс-соціалістичних східно-європейських країнах та СРСР, диктаторських — у Латинській Америці поставили на порядок денний питання про механізми, форми і шляхи відродження (там, де воно існувало раніше) або створення (там, де мали місце лише його паростки) громадянського суспільства як гарантії демократії, прав і свобод людини і громадянина. Варто також зазначити, що праці західних авторів (зокрема, Е. Арато, Г. Арндт, Дж. Коена, Р. Дарендорфа та ін.), які обґрунтовують концепцію громадянського суспільства, подекуди використовуються для осягнення можливих дисфункцій та соціальних несправедливостей у процесі перебудови у посттоталітарних країнах ринково-ліберальної моделі суспільства західного типу³. Складність теоретичного осягнення цієї проблеми стосовно завдання формування в Україні громадянського суспільства та правової держави зумовлюється також низкою чинників, як об'єктивних (зумовлених, зокрема, перехідним станом українського суспільства), так і суб'єктивних (пов'язаних, насамперед, від ступеня розробки теоретико-методологічних підвалин дослідження нашого сучасного суспільства), пов'язаних зі становленням України як країни, держави і суспільства, а зрештою, як самостійного суб'єкта у глобалізованому світі.

Виявилася парадоксальна обставина: що теоретичні проблеми громадянського суспільства певний час не знаходили належного висвітлення ані на Заході, ані на радянському Сході. На Заході вважалося, що громадянські традиції там набули такого усталеного характеру і до того «розчинилися» у суспільстві, що у підсумку ототожнилися з ним настільки «злиті», що й саме громадянське суспільство стало «державою всезагальної благодаті». В СРСР же суспільствознавці взагалі не оперували

категорією «громадянське суспільство», — мовляв, не було самого предмета дослідження: інститути громадянського суспільства, які існували до жовтня 1917 року, були зруйновані, а нові, які виникли, були адаптовані до потреб політичної держави. Лише процеси глобальної демократизації у світі другої половини 80-х років відродили інтерес до проблем громадянського суспільства: на Заході актуальним стає питання демократизації держави (особливо знизу — засобами самоорганізації громадян), а на Сході і в Латинській Америці — демократизації та модернізації суспільства, переходу від авторитарно-бюрократичних політичних режимів до правової держави. Проблема громадянського суспільства стає актуальною як для політичної теорії, так і політичної практики, — особливо ж в аспектах таких питань, як подолання одновимірності «масового суспільства», заміни представницької демократії (процедурної) безпосередньою або «демократією участі», «відкритого суспільства», «універсалізації досвіду» громадянських суспільств, демократизації політичного життя світових спільнот тощо.

Щаблями розвитку політично незалежної країни поступово викристалізуються і пріоритети вітчизняних наукових досліджень у колі зазначених питань, пов'язаних, передусім, з розробкою концепції політичної демократії, шляхів становлення правової держави, їх концептуального обґрунтування тощо. На сьогодні — попри очевидні досягнення, найболючішим є структурно-функціональний аспект обґрунтування процесу становлення громадянського суспільства і правової держави, недооцінка значення самоорганізаційних засад у діяльності різноманітних недержавних, добровільних організацій і рухів, в яких акумулюється потенціал подальших суспільних трансформацій. А саме у рамках цих складових нашої повсякденної життєдіяльності і самоокреслюється подальша доля демократії, формування політично відповідальної перед народом влади, об'єктивні потреби у налагодженні її діалогу з народом.

Зосередимося на питанні «політичного діалогу». Діалог як форма взаємодії основних соціальних акторів сьогодення має сформувати нову соціальну реальність в її етнокультурних кольорах, в основі якої — відкритість і прозорість, консолідація і порозуміння, бажання працювати на конструктивну взаємодію та консенсус заради задоволення потреб людини, її блага. Можливо, це одне з найскладніших завдань, свого роду «над

завдання». Бо ж саме тісна, партнерська співпраця, діалог та порозуміння здатні породити так званий «кумулятивний ефект», — коли формується нова соціальна якість, яка завжди є більшою, ніж проста арифметична сума здобутків кожного із суб'єктів — учасників політико-громадських процесів.

Особливі завдання покладаються на центральний парламент — Верховну Раду України як орган народного представництва, вищий законодавчий орган країни, у діяльності якого трансформується енергія волевиявлення в правові засади конструювання нових соціальних реалій. Неодмінно значущою тут є роль електоральної системи. Парламентські вибори 2007 року, які вдруге відбулися за пропорційною системою, мають започаткувати нові механізми та технології розвитку наших державних і самоврядувальних засад у справі матеріалізації феномена політичної відповідальності партій як «місточків зв'язку» суспільства і держави. Вибори мають постати засобом консолідації політичних сил, а відтак і гілок влади, громадян та суспільства в цілому, сприяти досягненню компромісів і розумних поступок, в основі яких — комплекс об'єктивних потреб та інтересів розвитку країни. Верховна Рада України як вищий представницький орган має формуватися на засадах народного волевиявлення із врахуванням кожного голосу, кожної громадянської позиції в усьому можливому різнобарв'ї її політичного спектру, а то й його відтінку. Звичайно, ідеалу досягти тут неможливо, однак можливі втрати представництва мають бути мінімальними, а головне — не створювати загрози адекватності представництва, ідентичності вибору кожного виборця. Цю межу (межу адекватності представництва) не можна переходити, інакше можна породити «зручний» тій чи іншій політичній силі парламент, а з ним — і чужий народові уряд.

Формування Верховної Ради України за пропорційною виборчою системою має стати суттєвим кроком на шляху змушнення у країні громадянського суспільства і правової держави. Адже тільки подібний результат може подолати такі ганебні атрибути попереднього способу політичного життя, як авторитаризм, келійність і безвідповідальність, започаткувати механізми формування політичної відповідальності, у тому числі підпорядкувати виконавчу владу законодавчій. Особлива значущість завдання полягає у перетворенні політичних партій на дієвий засіб зв'язку суспільства і держави, а також делегування партіями

своїх кращих представників до органів державної влади і місцевого самоврядування.

Аналізуючи передвиборні програми партій і виборчих блоків, що подолали трьохвідсотковий бар'єр на виборах до Верховної Ради України п'ятого скликання, а саме: Партії регіонів, виборчого блоку «БЮТ», блоку «Наша Україна», Соціалістичної партії України та Комуністичної партії України — важливо виходити з таких критеріїв їхньої оцінки: а) міри їх підпорядкованості суспільним і державним інтересам як визначальним чинникам процесу соціальних змін; б) їхніх орієнтацій на подолання/пом'якшення проблем перехідного періоду, становлення України як суверенної країни; в) забезпечення функціонування українського суспільства як цілісної соціальної системи в єдності її базових функцій — ціледосягальної, адаптивної, інтегративної, відтворення структури та зняття напруги. Такий теоретико-методологічний підхід мав за мету спрогнозувати стратегію і тактику боротьби представлених у Верховній Раді України п'ятого скликання політичних партій і блоків щодо розв'язання доленосних проблем розвитку держави і суспільства, визначити їхні позиції та можливі пріоритети їхньої законодавчої діяльності. Не менш важливе завдання полягає також у спробі визначення міри ідеологічного забезпечення процесу модернізаційних змін в українському суспільстві, формування механізмів політичної відповідальності.

Своєрідним критерієм аналізу політологічного змісту передвиборних програм партій і блоків є міра підпорядкованості тих програм завданню формування засад громадянського суспільства, досягненню всекраїнової злагоди, політичної та соціальної стабільності, створенню соціально орієнтованої ринкової економіки, розвитку української політичної нації, зміцнення генофонду українського народу, його фізичного здоров'я та морально-інтелектуального потенціалу, розвитку етнічної культури, мовної та релігійної самобутності всіх етнічних і національних меншин, що становлять «народ України», встановленню рівноправних і взаємовигідних відносин з усіма країнами, інтеграція в європейську та світову співдружність. Верховна Рада України має набути ознак довгоочікуваної конструктивної спрямованості, уникнути можливих ризиків і пасток, штучних збурень, емоційних екзальтацій тощо. Своєрідним критеріальним виміром ефективності роботи парламенту може бути відоме твердження,

згідно з яким державний діяч дбає про майбутнє країни, тоді як політик опікується питаннями власної долі в загальнодержавному перебігу подій, до яких, поза сумнівом, можна віднести і позачергові парламентські вибори. Звідси вбачається і завдання Верховної Ради України — перевести дещо девальвований останнім часом її авторитет в усталеність і професіоналізм дії парламентарів, законодавчого органу загалом, подолати кризові явища, знайти адекватні відповіді на виклики сьогодення — прийняти, насамперед, закони економічного спрямування, — зокрема ті, що формують передумови для інноваційного розвитку економіки, завершують законодавче оформлення пакету законопроектів, пов'язаних зі вступом до СОТ, виходять на забезпечення системного законодавчого контуру країни тощо.

Нова фаза змужніння у країні засад громадянського суспільства має настати після дочасних парламентських виборів від 30 вересня 2007 р. Політичні та економічні обіцянки новосформованої влади, дані народу України під час тих парламентських виборів, важливо перевести на мову закону. Інакше вони можуть перетворитися на вже «апробовані» популістські гасла. Це — один бік питання. Інший полягає у тому, щоб оновлений політикум не зловживав неринковими, адміністративно «ручними» методами управління економікою. Має бути закладена надійна, системна в своїй сутності нормативно-правова основа функціонування ринкової економіки.

До пріоритетних завдань розвитку українського суспільства має бути віднесена і проблема зміцнення правопорядку в усіх сферах суспільного життя. Мають бути прийняті нові Податковий кодекс, Кримінально-процесуальний кодекс, Господарський процесуальний кодекс та Трудовий кодекс. На часі також прийняття довгоочікуваних законів «Про Президента України», «Про центральні органи виконавчої влади України», «Про тимчасові слідчі та спеціальні комісії Верховної Ради України», «Про Фонд державного майна України» та ін., які б сприяли підвищенню ефективності функціонування державного апарату, а значить, — і становленню правової держави.

Необхідно підняти на належний конституційний рівень роль і значення Верховної Ради України, підвищити ефективність функцій, які вона виконує в системі державної влади, до яких Конституція України відносить її законодавчу, представницьку, установчу функції, а також її повноваження в бюджетному

процесі, здійсненні парламентського контролю тощо. Поки що, на жаль, Верховна Рада України позиціонується між Сциллою популізму та лобіювання корпоративних інтересів і Харибдою викликів і загроз, кількість яких постійно зростає. Аналіз становлення парламентаризму в Україні свідчить, що посиленню конфронтації у міжфракційних відносинах сприяє започаткована у попередній період хвороблива традиція, згідно з якою народні депутати України часто керуються не загальнонаціональними інтересами, а власними чи корпоративними. Результативність законодавчого процесу суттєво корелюється колізіями інтересів фракцій і груп.

Верховна Рада України своєю законодавчою діяльністю, зокрема виконанням своїх державотворчих функцій гілки влади загалом, має сприяти тому, щоб «зернини» громадянського суспільства, народжені енергією і соціальною творчістю громадян країни, не тільки проросли на вітчизняному ґрунті, а й дали щедрий урожай, — як на рівні органів державної влади і місцевого самоврядування, так і у підвалинах свідомості людини, соціально-правових засад функціонування усього соціуму України. Процес формування громадянського суспільства достатньо складний, суперечливий, неоднозначний, — тому що він пов'язаний, насамперед, з формуванням необхідних внутрішніх умов — економічних, соціально-політичних і духовних, утвердженням діалогу і толерантності як норми поведінки, нового типу мислення в його цивілізаційному вимірі. А це означає, що, заклавши підмурки суверенного розвитку, гілки влади мають також конструювати соціально-політичний простір суто нашого, «місцевого» громадянського суспільства відповідно до викликів, ризиків і небезпек, що постали перед сучасною збуреною країною.

¹ Див: Бауман Зигмунт. Индивидуализированное общество / Пер. с нем. — М., 2002. — С.67, 152, 194, 197, 198, 254.

² Див: Бек фон Ульрих. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. — М., 2000.

³ Коэн Дж., Арато Э. Гражданское общество и политическая теория. / Пер. с англ. — М., 2003; Дарендорф Р. Современный социальный конфликт. Очерки политики свободы / Пер. с нем. — М., 2002.; Арендт Г. Становище людини / Пер. з англ. — Львів, 1999.